

Bronisława Kulka

HENRYK SIENKIEWICZ W PROGRAMACH I PODRĘCZNIKACH
DLA SZKÓŁ ŚREDNICH PRZED ROKIEM 1918

"Sypał jak perłami pięknymi
słowami polskimi wtedy,
gdy dla przyszłości, ba dla
życia narodu każde piękne
słowo miało nieprzeplaconą
cenę"

(E. Orzeszkowa¹)

„Ze wszystkich pisarzy naszych współczesnych najpoczytniejszym i najukochańszym wśród ziomków, a najgłośniejszym i najbardziej znanym wśród obcych jest bez zaprzeczenia Henryk Sienkiewicz”² - pisał Piotr Chmielowski w ogłoszonym w 1901 roku, poświęconym autorowi „Trylogii” obszernym studium, w którym starał się w sposób obiektywny i rzetelny, daleki zarówno od uniesień, jak i uprzedzeń przedstawić twórczość wielkiego pisarza. Chmielowski, i nie on jeden zresztą³, podobnie jak Eliza Orzeszkowa zwrócił uwagę na doskonałość stylu Sienkiewicza, stwierdzając, że „ludzi jego, krajobrazy i sceny widzi się wyraźnie w całej różnorodności barw i odcieni”⁴.

Poszukując źródeł popularności Litwosa inni krytycy ówczesni śledzili także rozwój jego pisarstwa, analizowali i oceniali w prasie publikowane przez

¹ E. Orzeszkowa, List do A. Drogoszewskiego z 16 kwietnia 1903 r. Cyt. za: J. Krzyżanowski, Kalendarz życia i twórczości H. Sienkiewicza, Warszawa 1954, s. 133, 134.

² Henryk Sienkiewicz w oświetleniu krytycznym P. Chmielowskiego, Lwów - Warszawa 1901.

³ O niezwykłym pięknie języka pisarza mówił także S. Piołun-Noyszewski (Henryk Sienkiewicz, powieściopisarz i obywatel, Warszawa 1917) i J. Łoś (Styl Sienkiewicza, „Muzeum” 1917, s. 447-450).

⁴ P. Chmielowski, op. cit., s. 88.

niego felietony, nowele, listy z podróży, powieści historyczne oraz współczesne i wymieniali jako elementy decydujące o sile ich oddziaływania na czytelników: mistrzostwo w odtwarzaniu pejzaży, wrażliwość na kolory, kształty i efekty dźwiękowe, zdolność malarskiego kreślenia obrazów, sytuacji, sylwetek ludzkich czy wreszcie umiejętność tworzenia fascynującej fabuły, oddania przeżyć bohaterów oraz łączenia patosu, liryzmu i humoru.

Chmielowski porównując dzieła Zygmunta Kaczkowskiego i Sienkiewicza, podkreślał, że ten drugi „celuje zdolnością artystyczną wykonawczą, talentem kolorystycznym nieporównanym i wdziękiem stylu; jego utwory wywierają też silniejsze wrażenie estetyczne”⁵, a Antoni Potocki w kilka lat później zachwycał się, że w „Quo vadis” każdy niemal rozdział jest jak kamea rżnięta w rubinie, ametyście lub opalu, a postacie Petroniusza lub Nerona niewiele mają sobie równych w powieści historycznej”⁶.

Ale nie tylko wymienione cechy, a przynajmniej nie wyłącznie i nie przede wszystkim one stanowiły podstawę wygłaszanych na przełomie XIX i XX wieku opinii o roli, jaką odegrał wówczas Sienkiewicz w życiu narodu i o randze jego pisarstwa. Dla czytających jego utwory rodaków był twórcą „Bez dogmatu” głównie uosobieniem polskości i głębokiego patriotyzmu.

Stanisław Mackiewicz widział w nim „piastuna myśli narodowej tak czysto polskiej, jak nasze krynice leśne i tak zrosniętej z naszą ziemią jak srebro z kopalni Olkusza”⁷, a Stanisław Piółun-Noyszewski „rozumnego i kochającego lekarza duszy narodowej”, który sprawił, że Polacy „przestali czuć się niewolnikami”.

Ignacy Chrzanowski z kolei stwierdził, że w „Trylogii” wszyscy usłyszeli słowa hymnu „Jeszcze Polska nie zginęła”⁸, ponieważ ten cykl powieściowy, jak słusznie zauważył Konstanty Wojciechowski, „to pieśń na cześć bohaterstwa, miłości ojczyzny. Jest nowiną dobrą, umocnieniem dla wątpiących, pokrzepieniem dla tych, którzy w najcięższych warunkach wiary nie stracili. Jest głosem wielkim, wołającym: nie wolno wyzbywać się nadziei, nie masz mocy, któraby nas zmogła, gdy wszystkie swe siły poświęcimy ojczyźnie”⁹. Nic też dziwnego, że uznano Sienkiewicza za następcę romantycznych wieszczów, za tego, który nie

⁵ Tenże, Sienkiewicz i Kaczkowski, „Ateneum” 1889, t. 1, s. 520.

⁶ A. Potocki, Szkice i wrażenia literackie, Lwów 1903, s. 32, 33.

⁷ S. Mackiewicz, Henryk Sienkiewicz. Studium literackie, Wilno 1916, s. 8.

⁸ I. Chrzanowski, Henryk Sienkiewicz, Kraków 1917, s. 26.

⁹ K. Wojciechowski, Henryk Sienkiewicz, Lwów 1917, s. 73.

tylko chciał krzepić, ale i uszlachetniać serca współziomków, za tego, który wskazywał Polakom idee, kierunki i wzory postępowania. Biorąc pod uwagę fakt, że przypominał swoimi dziełami światu los obecny, dzieje i kulturę swego narodu, a sam podróżując i aktywnie działając społecznie robił wszystko z myślą o ojczyźnie i dla niej, współcześni nazywali go ambasadorem sprawy polskiej. Dostrzegłszy wielorakie walory jego dzieł zobaczyli w nim wielkiego nauczyciela młodych i przewodnika błądzących, zrozumieli, że ta lektura nauczy jak zostać prawdziwym Polakiem, ponieważ „ojczyzna - wypełnia wszystkie dzieła Sienkiewicza i to cała od Dniepru po Odrę i od regli tatrzańskich po piaszczyste ławy nadbałtyckie. I nie tylko ojczyzna realna z przeszłości, ale ojczyzna wymarzona przez rozbitków i wygnańców, jak w zapamiętaniu się »Latarnika« i w biblijnych słowach pustelnika z Maripozy”¹⁰. Zrozumieli, że jego wyborna proza może stać się wzorem i szkołą prawdziwie pięknej polszczyzny. Wyraz takiemu stanowisku dał Jan Łoś pisząc: „Nie uczmy się mówić na wzorach poezji, ale powieści niewątpliwie rozwijają w nas zdolność do kształcenia języka codziennych naszych myśli i uczuć, a Sienkiewicz pod tym względem jest jednym z najlepszych naszych mistrzów”¹¹.

Należy przypuszczać, że właśnie ideowy charakter Sienkiewiczowskich dzieł, wychodzących naprzeciw żywotnym potrzebom narodu i ów powszechny entuzjizm wśród czytelników, jaki one wywoływały, a także dominujące w krytyce sądy apologetyczne stanowiły zespół przyczyn, które spowodowały bardzo szybkie wprowadzenie utworów tego pisarza w zakres lektury uczniowskiej w szkole średniej. Mówiąc jednak o naszej szkole w latach 1872-1918 nie wolno zapominać, jaka była w niej sytuacja języka polskiego jako języka wykładowego oraz jako przedmiotu nauczania. W zaborze pruskim w latach siedemdziesiątych nasila się bowiem antypolska polityka szkolna. Jej wyrazem jest początkowo ograniczenie języka polskiego jako pomocniczego, np. w nauce łaciny, stopniowa likwidacja nauki religii prowadzonej w języku ojczystym, rugowanie profesorów - Polaków oraz tymczasowe pozostawienie obowiązkowego wykładu języka polskiego tylko w Gimnazjum Marii Magdaleny i Szkole Realnej w Poznaniu oraz w Gimnazjum w Ostrowie. Na skutek kolejnych zarządzeń nasz język ojczysty staje się stopniowo przedmiotem nadobowiązkowym nawet dla Polaków, od roku 1890 nigdzie już nie jest przedmiotem egzaminu maturalnego, a w dziesięć lat później zostaje całkowicie wyrugowany z programów szkolnych. Polską część księgozbiorów w bibliotekach szkolnych przestaje się udostępniać młodzieży, toteż uczniowie szkół

¹⁰ R. Zawiliński, Dzieła Sienkiewicza jako lektura szkolna, „Muzeum” 1917, s. 466.

¹¹ J. Łoś, op. cit., s. 450.

średnich pod zaborem pruskim nie mają szans i możliwości zetknięcia się w czasie oficjalnego procesu nauczania z polską literaturą patriotyczną, a więc i z Sienkiewiczem.

Analogiczna jest sytuacja szkoły i pod zaborem rosyjskim. Sienkiewicz będąc jej absolwentem, a później baczny obserwator podkreślał, że język polski wykładano na równi z innymi przedmiotami po rosyjsku. Stosowano „idiotyczne podręczniki”, fałszowano fakty historyczne, urągano językowi i lżono przeszłość, toteż „szkoła stała się wprost katownią i nieszczęściem społecznym, tragedią dla wychowawców”¹². Wprowadzona w Królestwie Polskim reforma Tołstojowska powoduje zepchnięcie języka narodowego Polaków do rzędu przedmiotów nadobowiązkowych i to jedynie w tych gimnazjach i progimnazjach Warszawskiego Okręgu Naukowego, które uzyskują odpowiednie zezwolenie Ministerstwa Oświecenia Narodowego. Oficjalna nauka języka polskiego prowadzona jest zresztą tylko w wymiarze dwu godzin tygodniowo w klasach I-VI i ogranicza się do tłumaczeń tekstów polskich na język rosyjski, o ile nauczycielem nie jest Polak - patriota, mający odwagę mimo zakazów uczyć inaczej.

Minimalnie poprawia się status naszego języka narodowego w Królestwie Polskim po roku 1881, kiedy to zwiększa się wymiar godzin tego przedmiotu do dziewiętnastu tygodniowo we wszystkich klasach, a wyraźne ustępstwa zostają spowodowane dopiero wydarzeniami politycznymi, tj. uwikłaniem Rosji w wojnę z Japonią i rewolucją 1905 roku. Sytuację na tych ziemiach ratują jednak znacznie liczne szkoły prywatne, w których wykładane są przedmioty i realizowane programy niezgodne z dyrektywami władz. Młodzież polska pod zaborem rosyjskim i pruskim zdobywa ponadto wiedzę z zakresu historii literatury i języka ojczystego na zajęciach tajnych kół samokształceniowych. Jedynie tylko w korzystającej z autonomii Galicji język polski jest zarówno obowiązkowym przedmiotem nauczania, jak i językiem wykładowym, ale i tu obligatoryjny wymiar godzin tego przedmiotu (24 godziny tygodniowo w klasach I-VIII), programy, podręczniki i praktyka szkolna budzą poważne obawy i wątpliwości. Toteż I. Chrzanowski pisał: „wróg [...] starał się przekuć duszę polską na nie polską. Główną zaś kuźnicą, w której się ta niegodziwa robota dokonywała, była szkoła, zwłaszcza w tych zaborach, w których usunięto z niej język ojczysty. Zresztą i w tym jedynym zaborze, w którym ze szkół języka ojczystego nie usunięto, czy była szkoła narodowa bez zastrzeżeń, tj. narodowa nie tylko z języka, ale i z ducha? Nie, bo nie jest narodową, tylko obcą taka szkoła, w której się nie rozróżnia w nauce gramatyki zaimka dzierżawnego n a s z od przymiotnika o b c y,

¹² H. Sienkiewicz, List w sprawie szkolnej, cyt. za: I. Chrzanowski, op. cit., s. 22.

a w nauce stylistyki zalicza się pojęcia: lojalność i patriotyzm nie do antytez, tylko do synonimów..."¹³.

A jednak mimo tych wszystkich niewątpliwie ujemnych stron ówczesnego życia szkolnego, analiza, choćby tylko wybranych dokumentów, programów nauczania języka polskiego, podręczników do tego przedmiotu, sprawozdań gimnazjalnych czy wspomnień byłych uczniów, prowadzi do wniosku, że młodzież czytała lekturę polską i że poczesne miejsce zajmował wśród poznawanych autorów Henryk Sienkiewicz, co potwierdza podana niżej tabela.

Mimo wielości przytoczonych wyżej danych, zbudowany na ich podstawie obraz nie jest jeszcze całkowicie ostry i pełny, ponieważ niemożliwe było przebadanie wszystkich sprawozdań gimnazjalnych czy innych dokumentów szkolnych z tych lat, a poza tym pominięte zostały hasła tylko ogólnie wskazujące na występowanie dzieł Sienkiewicza w lekturze danej szkoły¹⁴, np.: powieści historyczne; - czytanie arcydzieł literatury narodowej XIX w.; - pozytywizm, jego idee, powieść, dramat, Sienkiewicz... (Program nauk 8 klasowej Szkoły Filologicznej im. M. Reja utrzymywanej przez Zbór Ewangelicko-Augsburski w Warszawie 1913 r.); - pisma Sienkiewicza; - wszystkie dzieła Sienkiewicza (kl. VIII/1911 - Gimnazjum Tarnopolskie); - Sienkiewicz: powieści obyczajowe itp.

Ponadto w tabeli określając rodzaj lektury posłużono się terminologią użytą w dokumentach, gdyż dziś trudno ustalić treść stosowanych wówczas pojęć; nie wiadomo, czy terminy „lektura prywatna” i „lektura domowa” były synonimami, czy też „lektura prywatna” była równoznaczna z „nadobowiązkową”. Wolno wszakże przypuszczać, że tam, gdzie nie wprowadzono żadnych podziałów i różnic mówiąc o lekturze, a gdzie w tabeli sygnalizowano brak danych, myślano po prostu o pozycjach obligatoryjnych.

Jednakże już i te zgromadzone informacje pozwalają skonstatować, że:

1. W zaborze pruskim o twórczości Sienkiewicza nie mówi się w szkole, nie zadaje się uczniom czytania jego utworów¹⁵, choćby nawet posiadała je biblioteka szkolna¹⁶, sięgają po nie jedynie członkowie tajnych kół samokształce-

¹³ I. Chrzanowski, op. cit., s. 445.

¹⁴ Tak szeroko zakrojone badania i uwzględnienie wszelkich danych byłoby możliwe w rozprawie poświęconej występowaniu i recepcji dzieł Henryka Sienkiewicza w szkole pod zaborami, natomiast przekracza ramy objętościowe tego artykułu.

¹⁵ Zob. J. Szews, Język polski w szkolnictwie średnim Pomorza Gdańskiego w latach 1815-1920, Gdańsk 1975. W podanym przez autora zestawieniu lektur szkolnych nie ma utworów Henryka Sienkiewicza.

¹⁶ Dzieła Sienkiewicza znajdowały się np. w wydzielonym i zamkniętym zbiorze książek polskich w Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu. Zob. T. Klanowski, Germanizacja gimnazjów w Wielkim Księstwie Poznańskim i opór młodzieży polskiej w latach 1870-1914, Poznań 1962, s. 52, 53.

Utworki Sienkiewicza w programach szkolnych

Tabela 1

Tytuł dzieła	Pierwotny druk	Występowanie w szkole	Klasy	Rodzaj lektury	Zabór	Źródło informacji	
1	2	3	4	5	6	7	8
Stary sługa	1875	1902	V	prywatna	austriacki	1	XIII Sprawozdanie C.K. Gmin . w Jarosławiu 1902.
Hania	1876	1913	VIII	brak danych	rosyjski	2	Program egzaminu z literatury pol. do kl. VIII na r. 1913 w Szkole Wróblewskiego w Warszawie.
Szkice węglem	1877	1913 1916/17	VIII V	brak danych obowiązkowa	rosyjski austriacki	3 a) b)	Jak wyżej. Prywatne Polskie Gimnazjum Realne im. J. Słowackiego w Orłowej, Cieszyn 1916/17
Orso	1879	1913	V	brak danych	austriacki	4	Sprawozdanie C.K. Tarnopolskiego Gimnazjum za r. 1913.
Jamioł	1880	1913 1909	V wstępna	brak danych brak danych	austriacki rosyjski	5 a) b)	Jak wyżej. Warszawska Szkoła Kupiecka 3-klas., Zgromadz. Kupców M. Warszawy, Program nauk 1909.
Janko Muzykant	1879	1902 1908 1909 1913	V III wstęp. V	prywatna brak danych brak danych brak danych	austriacki rosyjski rosyjski rosyjski	6 a) b) c) d)	p. poz. 1 Program nauk . 8-klas. Szkoły Filologicznej w Częstochowie, Warszawa 1908. p. poz. 5b. p. poz. 2.

1	2	3	4	5	6	7	8
		1915	III	brak danych	rosyjski	6 e)	Program nauk Praskiego Progimnazjum Męskiego Z. Maciejowskiego, Warszawa 1915.
		1915	III	brak danych	rosyjski	f)	Program nauk w Szkole 4-klas. Męskiej Filologicznej J. Kołodziejczyka, Warszawa 1915.
		1916	III	domowa	rosyjski	g)	Program szkoły średniej ogólnokształcącej p. Wychowanie w Domu i Szkole 1916 nr 1-5.
Z pamiętnika poznajskiego nauczyciela	1879	1906/7	V	domowa	rosyjski	7 a)	Szkoła Realna im. Staszica utrzymyw. przez Stow. Techników w Warszawie, Sprawozdanie za r. 1906/7.
		1908	III	brak danych	rosyjski	b)	Program nauk Warszawskiej Szkoły Handlowej 7-klas. Zgromadz. Kupców Warszawa 1908.
		1908	III	brak danych	rosyjski	c)	p. poz. 6b.
		1909	wstęp.	brak danych	rosyjski	d)	p. poz. 5b.
		1910	III	brak danych	rosyjski	e)	M. Rychłowskiego szkoła z oddz. 8-klas. filolog. i 7-klas. realnym w Warszawie. Program nauk, Warszawa 1910.
		1916	II	domowa	rosyjski	f)	p. poz. 6g.
Za chlebem	1880	1902	V	prywatna	austriacki	8 a)	p. poz. 1.
		1912/13	V	obowiązkowa	austriacki	b)	Sprawozdanie Dyrekcji Cesarsko Królewskiego Wyższego Gimnazjum w Samborze 1912/13.
		1913	V	brak danych	austriacki	c)	p. poz. 4.
		1914	VIII	brak danych	austriacki	d)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum we Lwowie.
		1914	V	obowiązkowa	austriacki	e)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum im. Arcyksiężniczki Elżbiety w Samborze 1914.
		1916	IV	domowa	austriacki	f)	p. poz. 6g.
Latarnik	1881	1902	V	prywatna	austriacki	9 a)	p. poz. 2.
		1906	V	szkolna	austriacki	b)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Podgórzu za r. szk. 1906, Kraków.
		1907	V	domowa	rosyjski	c)	p. poz. 7a.
		1908	III	brak danych	rosyjski	d)	p. poz. 6b.

1	2	3	4	5	6	7	8
		1908 1909 1909	III I V	brak danych brak danych brak danych	rosyjski rosyjski austriacki	e) f) g)	p. poz. 7b. p. poz. 5b. Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Realnego i Wyższego Gimnazjum w Wadowicach z r. szk.1878.
		1909/10 1910 1911 1911	V III V IV	szkolna brak danych brak danych	austriacki rosyjski rosyjski austriacki	h) i) j) k)	p. poz. 9b Sprawozd. za r. 1909/10 p. poz. 7e. p. poz. 9e. Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum V we Lwowie za r. 1909-1913
		1912	V	brak danych	austriacki	l)	Objaśnienia i mater. do programu szkoły realnej 8-klas.
		1913/14	V	obowiązkowa	austriacki	ł)	Sprawozdanie Dyrekcji Liceum Żeńskiego i Gimnazjum Realnego im. Niedziałkowskiej we Lwowie 1913/14.
		1915 1915 1915/16	III III VI	brak danych brak danych brak danych	rosyjski rosyjski austriacki	m) n)	p. poz. 6e. p. poz. 6f. I Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum Państwowego w Żółkwi za r. 1916.
		1916 1916/17	II IV	brak danych brak danych	rosyjski rosyjski	o) p)	p. poz. 6g. II Sprawozdanie 8-klas. Wyższej Szkoły Realnej i 8-klas. Gimnazjum w Sosnowcu 1916/17.
Bartek Zwycięzca	1882	1906/7 1908	V IV	domowa domowa i szkolna	rosyjski rosyjski	10a) b)	p. poz. 7a. p. poz. 6b.
		1908 1909 1910 1916 1916/17	IV II IV IV III	brak danych domowa brak danych brak danych domowa	rosyjski rosyjski rosyjski rosyjski rosyjski	c) d) e) f) g)	p. poz. 7b. p. poz. 5b. p. poz. 7e. p. poz. 6g. p. poz. 9p.
Wspomnienie z Maripozy	1882	1916	II	domowa	rosyjski	11a)	p. poz. 6g.

1	2	3	4	5	6	7	8
Z Puszczy Białowieskiej	1882	1916	IV	szkolna	rosyjski	12a)	j. wyżej
Sachem	1883	1908 1910	III III	brak danych brak danych	rosyjski rosyjski	13a) b)	p. poz. 7b. p. poz. 7e.
Nowele (wybór zestawiono nauczycielowi)		1902 1902/03	VI V	prywatna brak danych	austriacki austriacki	14a) b)	p. poz. 1. Sprawozdanie Dyrekcji C.K. II Gimnazjum w Kołomyi 1902/03.
		1906 1906	V VI	domowa domowa dla pilnych uczniów	austriacki austriacki	c) d)	p. poz. 9b. j. wyżej.
		1906/07	VI	brak danych	austriacki	e)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Szkoły Realnej w Tarnopolu 1906/07.
		1912	V	brak danych	austriacki	f)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Złoczowie 1912.
		1912 1912/13	V V	domowa nadobowiązkowa	austriacki austriacki	g) h)	p. poz. 9l. p. poz. 8b.
		1912/13	V	nadobowiązkowa (do wyboru)	austriacki	i)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Nowym Targu 1912/13
		1912/13	VII	nadobowiązkowa	austriacki	j)	p. poz. 8b.
		1913 1913/14	V V	prywatna nadobowiązkowa	austriacki austriacki	k) l)	p. poz. 9k. p. poz. 9ł.
		1914/15	V	prywatna	austriacki	ł)	Plan nauki j. pol. jako drugiego języka krajowego w 8-kl. szkole średniej 1914/15 Dz. U.CK RSK w Galicji nr 28
		1916/17	IV	brak danych	rosyjski	m)	Sprawozd. z działań. Towarzystwa Szk. Maz. hr Zamoyskiego w r. szk. 1916/17.
		1917/18	V	obowiązk. prywatna	austriacki	n)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnowie za r. 1917/18.

1	2	3	4	5	6	7	8
Ogniem i mieczem	1883-1884	1895 1905 1906/07 1908 1909 1910 1911-12 1912 1915/16 1917/18	VI V V IV II IV VII I-III V IV	domowa domowa domowa domowa domowa domowa domowa prywatna domowa domowa	austriacki austriacki rosyjski rosyjski rosyjski rosyjski austriacki austriacki austriacki austriacki	15a) b) c) d) e) f) g) h) i) j)	Sprawozdanie C.K. Gimnazjum w Sanoku za r. szk. 1895. Sprawozdanie Dyrekcji C.K. I Szkoły Realnej we Lwowie za r. 1905. p. poz. 7a. p. poz. 7b. p. poz. 5b. p. poz. 7e. p. poz. 9k. Plan nauk i zajęć szkolnych Jarosław 1912. p. poz. 9n. Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Kamionce Strumiłkowej za r. 1917/18.
Legenda żeglarska	1884	1916	IV	brak danych	rosyjski	16a)	p. poz. 6g.
Potop	1884-1886	1896 1907 1908 1912 1913 1913 1915/16 1916/17	VI VI IV I-III V V V V	domowa domowa domowa prywatna domowa prywatna domowa domowa	austriacki austriacki rosyjski austriacki austriacki austriacki austriacki austriacki	17a) b) c) d) e) f) g) h)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższej Szkoły Realnej we Lwowie za r. szk. 1896. Sprawozdanie Dyrekcji C.K. I Szkoły Realnej we Lwowie za r. 1907. p. poz. 7b. p. poz. 15h. p. poz. 14ł. Plan nauki j. pol. w gimnazjum i gimnazjum realnym Dz.U.C.K.RSK nr 4 1913 r. Sprawozdanie kierownictwa filii C.K. Gimnazjum VII we Lwowie za r. 1915/16. Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Kamionce Strumiłkowej za r. 1916/17.
Pan Wołodziejowski	1887-1886	1915/16 1916/17	V V	domowa domowa	austriacki austriacki	18a) b)	p. poz. 17g. p. poz. 17h.

1	2	3	4	5	6	7	8
Trylogia		1893/4	VI	domowa	austriacki	19a)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Tarnowie 1893/4.
		1896/7	VI	domowa	austriacki	b)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższego Gimnazjum w Kołomyi za r. 1896/97.
		por. 1900	-	domowa - samokształcąca	pruski	c)	T. Eustachiewicz, Zarys dziejów gimnazjum w Ostrowie, Ostrów 1927.
		1901	VI	domowa	austriacki	d)	Projekt progr. K. Wojciechowski. Czy plan nauki j. pol. w gimnazjach galicyjskich domaga się reformy. Muzeum 1901.
		1902	VI	prywatna	austriacki	e)	p. poz. 1.
		1904/5	VI	brak danych	austriacki	f)	p. poz. 19a, sprawozd. za r. 1904-1905.
		1905/6	VI	brak danych	austriacki	g)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K.II Gimnazjum w Kołomyi za r. 1905/6.
		1906	VI	szkolna	austriacki	h)	p. poz. 9b.
		1908	V	domowa	austriacki	i)	II Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Szkoły Realnej w Krośnie za r. 1908.
		1909	V	domowa	austriacki	j)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższego Gimnazjum w Samborze za r. 1909, 1912/13.
		1912/13	VI	nadobowiązkowa	austriacki		
		1909/10	VI	obowiązkowa domowa	austriacki	k)	p. poz. 9b. Sprawozdanie za r. 1909/10, 1911.
		1910	V	obowiązkowa domowa	austriacki	l)	p. poz. 19i. Sprawozdanie za r. 1910.
		1910-1912.	VI	prywatna brak danych	austriacki	ł)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum VIII we Lwowie za l. 1910-14.
		1914					
		1911	VI	domowa	austriacki	m)	p. poz. 8e. Sprawozdanie za r. 1911.
		1912	V	domowa	rosyjski	n)	Programy wszyst.przedmiotów wykładanych w Kaliskiej 7-kl. Szkole Handlowej Męskiej i Żeńskiej Kalisz 1912.
	1912	V	domowa	austriacki	o)	p. poz. 9l.	
	1912	VI	brak danych	austriacki	p)	p. poz. 14f.	
	1912/13	V	obowiązkowa	austriacki	r)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższej Szkoły Realnej w Żywcu 1912/13.	

1	2	3	4	5	6	7	8
		1912/13	VI	klasowa	austriacki	19s)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K.III Gimnazjum w w Krakowie za r.1912/13. Sprawozdanie Dy-
		1912/13	V	obowiązkowa brak danych	austriacki	t)	rekcji C.K.II Szkoły Realnej we Lwowie za r. 1912/13 p. poz. 14i.
		1912/13	VI	obowiązkowa	austriacki	u)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K.Wyższej Szkoły
		1913	V	nadobowiązk.	austriacki	w)	Realnej w Krakowie za r. 1913.
		1913	VI	domowa	austriacki	z)	p. poz. 4.
		1913/14	III,V	nadobowiązk.	austriacki	ż)	p. poz. 9ł.
		1914	VI	szkolna	austriacki	x)	p. poz. 8e.
		1914/15	V	obowiązkowa szkolna	austriacki	y)	Sprawozdanie pryw. Gimnazjum Żeńskiego H.Strażyńskiej w Krakowie za r.1914/15.
		1914/15	VI	brak danych	austriacki	sz)	p. poz. 14ł.
		1916	V	domowa	austriacki	cz)	p. poz. 6g.
		1916/17	V	brak danych	austriacki	dz)	p. poz. 3b.
		1917	IV	brak danych	rosyjski	rz)	p. poz. 14m.
		1917	V,VI	obowiązkowa	austriacki	v)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum II w Nowym Sączu za r. 1917.
		1917/18	V	obowiązkowa (domowa)	austriacki	q)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższej Szkoły Realnej w Tarnowie za r. 1917/18.
Bez dogmatu	1889 -1890	1912/13	VI	prywatna dla wybra- nych uczniów	austriacki	20a)	p. poz. 19r.
		1912/13	VII	brak danych	austriacki	b)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższej Szkoły Realnej w Jarosławiu za r. 1912/13.
		1912/13	V,VII	nadobowiązk.	austriacki	c)	p. poz. 8b.
		1913	VII	brak danych	austriacki	d)	Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Tarnopolskiego Gimnazjum za r. 1913.
		1916/17	VIII	brak danych	austriacki	e)	p. poz. 3b.

1	2	3	4	5	6	7	8
Listy z Afryki (4 fragmenty)	1891-1892	1912 1912/13 1916	V V IV,V	brak danych nadobowiązkowa (całość) domowa	austriacki austriacki rosyjski	21a) b) c)	p. poz. 9l. p. poz. 8b. p. poz. 6g.
Pójdźmy za nim	1893	1902 1912 1916	V VI,VIII IV	prywatna domowa domowa	austriacki austriacki austriacki	22a) b) c)	p. poz. 1. p. poz. 9l. p. poz. 6g.
Rodzina Połanieckich	1893 do 1894	1908 1910, 1913 1912/13 1912/13 1912/13 1912/13 1913 1916/17	VI VI VI V,VII VII,V VII V VII	domowa domowa-prywatna prywatna (dla 3 uczennic) obowiązkowa nadobowiązk. brak danych prywatna brak danych	austriacki austriacki austriacki austriacki austriacki austriacki austriacki austriacki	23a) b) c) d) e) f) g) g)	p. poz. 19i. j. wyżej, Sprawozdanie za r. 1910, 1913. p. poz. 19r. p. poz. 20b. p. poz. 8b. p. poz. 20d. p. poz. 9k. p. poz. 3b.
Quo vadis	1895-1896	1902/3 1906 1908 1908 1909 1909 1911 1910	VIII VI VII VI III VIII VI	brak danych domowa (dla pilnych uczniów) szkolna i domowa domowa domowa domowa prywatna	austriacki austriacki austriacki austriacki rosyjski austriacki austriacki	24a) b) 24c) d) e) f) g)	p. poz. 14b. p. poz. 9b. p. poz. 6b. p. poz. 19i. p. poz. 5b. p. poz. 19j. Sprawozdanie C.K. Szkoły Realnej w Krośnie za r. szk. 1910.

1	2	3	4	5	6	7	8
		1912	VI	domowa	rosyjski	h)	p. poz. 19n.
		1912	V	szkolna	austriacki	i)	p. poz. 9l.
		1912	(fragm.) VII, VIII	domowa	austriacki	j)	j. wyżej
		1912/13	V, VII	nadobowiązkowa	austriacki	k)	p. poz. 8b.
		1912/13	VIII	obowiązkowa	austriacki	l)	p. poz. 8b.
		1912/13	VII	brak danych	austriacki	ł)	p. poz. 19t.
		1912/13	VII	obowiązkowa domowa	austriacki	m)	p. poz. 14i.
		1912/13	V	obowiązkowa	austriacki	n)	p. poz. 20b.
		1913	V	brak danych	austriacki	o)	p. poz. 20d.
		1913	VI	nadobowiązk.	austriacki	p)	p. poz. 19w.
		1913/14	V	brak danych	austriacki	r)	p. poz. 9ł.
		1915	-	samokształcąca	rosyjski	s)	Program nauki j. pol. ułożyła A. Koziółkiewiczówna, Towarzystwo Krzewienia Oświaty
		1915	VI	domowa	austriacki	sz)	p. poz. 17g.
		1916/17	VII	brak danych	austriacki	t)	p. poz. 3b.
		1917/18	VI	obowiązkowa i prywatna	austriacki	u)	p. poz. 19a.
		1910- 1918	VII VIII	domowa	austriacki	w)	p. poz. 19l.
Krzyżacy	1897 -1900	1906	VI	domowa (dla pilnych uczniów)	austriacki	25a)	p. poz. 9b.
		1911	VII	domowa	austriacki	b)	p. poz. 19j.

1	2	3	4	5	6	7	8
„Grunwald”		1912	VII, VIII	domowa	austriacki	25c)	p. poz. 9l.
		1912	V(fragm)	szkolna	austriacki	d)	j. wyżej
		1912/13	V	nadobowiązk.	austriacki	e)	p. poz. 8b.
		1912/13	VII, VIII	obowiązkowa	austriacki	f)	j. wyżej.
		1912/13	V	obowiązkowa	austriacki	g)	p. poz. 19r.
		1912/13	VI	prywatna	austriacki	h)	j. wyżej.
		1912/13	VI	domowa	austriacki	i)	p. poz. 20b.
		1912/13	V	obowiązkowa	austriacki	j)	j. wyżej.
		1912/13	VII	domowa, obowiązkowa	austriacki	k)	p. poz. 14i.
		1912/13	VI	brak danych	austriacki	l)	p. poz. 19t.
		1912	VI	brak danych	austriacki	ł)	p. poz. 20d.
		1913	VI	nadobowiązk.	austriacki	m)	p. poz. 19w.
		1913/14	V	nadobowiązk.	austriacki	n)	p. poz. 9ł.
		1914	VII	obowiązkowa	austriacki	o)	p. poz. 8b.
		1915	III	brak danych	rosyjski	p)	p. poz. 6e.
		1915	IV	brak danych	rosyjski	r)	p. poz. 6f.
		1915	-	samokształ- cząca.	rosyjski	s)	p. poz. 24s.
		1916-17	VI	brak danych	austriacki	sz)	p. poz. 3b.
		1917	VI	nadobowiązk.	austriacki	t)	p. poz. 19v.
		1917/18	VII	obowiązkowa i prywatna	austriacki	u)	p. poz. 19a.
Na polu chwały	1903 - 1905	1912/13	V	obowiązkowa	austriacki	26a)	p. poz. 19w.
		1912/13	V	obowiązkowa	austriacki	b)	p. poz. 20b.
		1912/13	VII	brak danych	austriacki	c)	j. wyżej.
		1912/13	V	nadobowiązk.	austriacki	d)	p. poz. 8b.
		1916	V	brak danych	rosyjski	e)	p. poz. 6g.
Wiry	1909 - 1910	1912/13	V	obowiązkowa	austriacki	27a)	p. poz. 20b.
		1913	VII	brak danych	austriacki	b)	p. poz. 20d
		1916-17	VIII	brak danych	austriacki	c)	p. poz. 3b.

1	2	3	4	5	6	7	8
W pustyni i w puszczy	1910 -1911	1912	I-III	prywatna	austriacki	28a)	p. poz. 15h.
		1912/13	VI	obowiązkowa	austriacki	b)	p. poz. 19w.
		1912/13	V	obowiązkowa	austriacki	c)	p. poz. 8t.
		1912/13	VII	nadobowiąz-	austriacki	d)	j. wyżej.
		1913	V	prywatna	austriacki	e)	p. poz. 9k.
		1913	V	brak danych	austriacki	f)	p. poz. 3b.
		1913/14	V	nadobowiąz-	austriacki	g)	p. poz. 9ł.
				kowa			
1914	V	domowa					
		obowiązkowa	austriacki	h)	p. poz. 8e.		

niowych¹⁷ korzystając ze swoich prywatnych księgozbiorów.

2. W zaborze rosyjskim dzieła pisarza pojawiają się wyłącznie w programach szkół prywatnych i to w okresie złagodzenia polityki rusyfikacyjnej wobec szkoły, tj. po roku 1905.

3. Zdecydowanie największe nasycenie programów nauczania tekstami Sienkiewicza występuje w Galicji. Tutaj począwszy od roku szkolnego 1893/94 dzieła autora „Quo vadis” są właściwie nieprzerwanie obecne w szkole średniej aż do chwili uzyskania przez Polskę niepodległości, przy czym częstość ich występowania w lekturze z roku na rok rośnie.

4. Najwcześniej wymienia się w programach szkolnych „Trylogię” i ona właśnie jest lekturą omawianą w największej liczbie szkół. Fakt ten jest zrozumiały, jeśli weźmiemy pod uwagę emocje, jakie towarzyszyły percepcji tego cyklu, ówczesne o nim sądy krytyków literackich i cele, jakie mógł spełnić zastosowany jako lektura w edukacji młodzieży.

5. Utwory Sienkiewicza są lekturą uczniowską w klasach I-VIII, ale zdecydowanie częściej czytane są w klasach starszych, V-VIII. O włączeniu ich do lektury dla danej klasy decydują zapewne: typ szkoły, wytyczne programowe, gusty czytelnicze i poglądy prowadzących przedmiot nauczycieli oraz ich wiedza o zespole uczniowskim, z którym pracują. Dlatego ten sam tytuł w różnych szkołach można znaleźć w programie rozmaitych klas (np. „Quo vadis”, rok 1912/13).

6. Ze względu na rangę lektury dzieł Sienkiewiczowskich i ich znaczenie wychowawcze stosowano czasem zabieg polegający na zaleceniu danego utworu jako lektury do wyboru w klasach młodszych, by włączyć go w kanon tekstów obowiązkowych w klasach starszych (zob. np. „Krzyżacy”, pozycja 25e i 25o). Takie postępowanie mogło mieć na celu stworzenie młodzieży szansy wielokrotnego obcowania i gruntownego poznania dzieł wielkiego pisarza.

7. Na odnotowanie zasługuje też znamienne zjawisko stopniowego zmniejszania się przedziału czasowego, jaki dzielił pierwodruk danego utworu od daty jego pojawienia się w programach szkolnych. Początkowo przedział ten wahał się w granicach 37-20 lat (zob. w tabeli pozycje 1-21); po roku 1890, w miarę, jak rosła sława pisarza, wynosił siedem lat do roku (zob. pozycje 22-28). Pewien

¹⁷ Na terenie zaboru pruskiego działały m.in. Towarzystwo Narodowe, Kółko Marianów i Towarzystwo im. T. Zana, zob. T. Klanowski, op. cit., s. 80, 81 i 137-146.

wpływ może miał tu również charakter i tematyka dzieła. Najlepszym tego dowodem była powieść „W pustyni i w puszczy”, która w rok po opublikowaniu weszła do programów szkolnych, ponieważ była książką adresowaną do młodych czytelników i mogła stać się dla nich niezwykle porywającą przygodą literacką.

8. Na podstawie zbadanych dokumentów można ponadto stwierdzić, że na liście lektury ucznia szkoły średniej znalazło się przed rokiem 1918 26 tytułów dzieł Litwosa. Były wśród nich powieści, nowele, szkice, listy.

Jeśli jednak analizie poddamy również podręczniki szkolne, to wówczas okaże się, że w zaborze pruskim przedstawiony obraz nie ulegnie zmianie, ponieważ do używanych tam podręczników¹⁸ nie zostały wprowadzone fragmenty dzieł Sienkiewicza. Natomiast w Galicji i Królestwie Polskim penetracja zawartości wypisów doprowadzi do konkluzji nowych. Na tym terenie z fragmentami utworów wielkiego pisarza zapoznawani są przede wszystkim uczniowie klas młodszych (I-IV), w związku z czym można przypuszczać, że lata te traktowane są jako okres propedeutyczny, mający na celu przygotowanie młodzieży do odbioru poszczególnych jego dzieł w całości w klasach starszych. Pierwsze urywki wybrane z twórczości Litwosa w wypisach pojawiły się wcześniej niż hasła sygnalizujące lekturę płodów jego pióra w programach nauczania. Dlatego za daty otwierające trwający do dziś okres omawiania utworów Sienkiewicza w szkole należy uznać rok 1881, kiedy Adolf Dygasiński włączył do wypisów „wyimek” z „Latarnika” i 1882, gdyż wówczas Antoni Bądzkiewicz zamieścił w części pierwszej (dla klas wyższych) wypisów polskich „Janka Muzykanta”. Nowelę tę, jak i jej twórcę uczniowie niektórych szkół¹⁹ Kongresówki mieli szansę poznać nawet w okresie wzmożonej rusyfikacji, ponieważ także uwzględnił ją w połączeniu z notą biograficzną o Sienkiewiczu Teodor Wierzbowski w swoich „Wypisach”.

¹⁸ W Gimnazjum Chełmińskim używano w roku szkolnym 1883/84 nowych wypisów polskich J. Szóstakowskiego. Podaję za: P. Chmielacki, Gimnazjum Chełmińskie w okresie 1837-1920, Bydgoszcz 1970; w gimnazjach Marii Magdaleny w Poznaniu, w Ostrowie, Szamotułach korzystano z Nowego Wyboru prozy i poezji polskiej, przygotowanego dla szkół przez J. Molińskiego i S. Spychałowicza, Poznań 1878. Podaję za: T. Eustachiewicz, Zarys dziejów Gimnazjum w Ostrowie, Ostrów 1927; T. Klanowski, op. cit.; Jahres-Bericht der Landwirtschaftsschule zu Samter von 1885/86.

¹⁹ Wypisy polskie A. Bądzkiewicza używane były w latach 1882-1903, np. w Łomżyńskim Gimnazjum Męskim (1900), Siedmioklasowej Szkole Handlowej w Warszawie (1900-1902), w Szkole Handlowej Rontalera w Warszawie (1903), natomiast Wypisy T. Wierzbowskiego - w Gimnazjum Męskim Radomskim. Oba podręczniki zostały zatwierdzone do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświecenia Narodowego w 1883 roku, a następnie w 1900 roku ponownie dopuszczone decyzją Komisji Programów języka polskiego Warszawskiego Okręgu Narodowego i używane do roku 1905.

Wprawdzie podręcznik ten wkrótce zastąpiono chrestomatią Piotra Dubrowskiego, który pominął Sienkiewicza, ale uczniowie znający twórczość autora „Trylogii” z innych wypisów i zainteresowani nią mogli już sami szukać jego dzieł.

Ponadto wypisy rozszerzały krąg utworów Sienkiewicza włączonych do lektury szkolnej, dodając do 26 wymienionych w programach – dalszych dziesięć tytułów. Wśród nich, co musiało mieć znaczenie dla wiedzy teoretyczno-literackiej uczniów, znalazły się nowe gatunki, takie jak mowa, felieton, bajka.

Poza tym zestawienie porównawcze prowadzi do wniosku, że pewne fragmenty występowały w wypisach obu zaborów. Niektóre z nich wprowadzono wcześniej w Królestwie („Janko Muzykant”, „Latarnik”, „Wspomnienie z Maripozy”), inne w Galicji („Sielanka”, „Niewola tatarska”). Bywały jednak i takie, które początkowo czytano i „rozbierano” tylko na terenach zagarniętych przez Rosję („Janko Muzykant”), i takie, które były przedmiotem lektury jedynie pod panowaniem austriackim („Dzwonnik”, „Płomyk”). Stan ten ilustruje tabela 2.

Tabela 2

Utwory Sienkiewicza w wypisach

Tytuł utworu	Pierwo- druk	Tytuł fragmentów w wypisach	Klasa	Wypi- sy*	Pierwo- druk	Zabór
1	2	3	4	5	6	7
Sielanka	1875	W lesie	III	5	1907	rosyjski
		Nad strugą	III	5	1907	rosyjski
		Chata gajowego	I	17	1890	austriacki
			III	10	1907	rosyjski
			IV	13	1906	rosyjski
			brak danych	25	1902	rosyjski
			I	5	1906	rosyjski
		Modlitwa lasu	II	18	1893	austriacki
		Wieczór w lesie	II	4	1906	rosyjski
		Godzina popołud- niowa	III	24	1912	austriacki
Jezioro w lesie	I	3	1906	rosyjski		

1	2	3	4	5	6	7
Osady polskie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej	1878	Osady polskie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej	brak danych	25	1902	rosyjski
Listy z podróży do Ameryki	1876-1878	Na oceanie	III	5	1907	rosyjski
		Podróż morzem	st.śr.	8	1881	rosyjski
		Wodospad Niagary	III	24	1912	austriacki
			III	21		austriacki
		Stepy Nebraski	III,IV	12	1900	rosyjski
Polowanie na jelenie w Ameryce	II	23	1911	austriacki		
Janko Muzykant	1879	Janko Muzykant	IV	11	1907	rosyjski
			IV	27	1884	rosyjski
			V/VI	1	1882	rosyjski
Za chlebem	1880	Za chlebem	IV	19	1911	austriacki
Niewola tatarska	1880	W niewoli tatarskiej	IV	7	1894	austriacki
			IV	19	1911	austriacki
			brak danych	25	1902	rosyjski
Czy ci najmiłszy	1880	Czy ci najmiłszy	IV	13	1906	rosyjski
			I	22	1910	austriacki
Latarnik	1881	Latarnik	V	20	1911	austriacki
			IV	13	1904	rosyjski
			II,III	8	1881	rosyjski
			brak danych	25	1902	rosyjski
Z puszczy białowiejskiej	1881	Żubry w Białowieży	II	9	1907	rosyjski
		Białowieża	I	3	1906	rosyjski
		Z puszczy Białowieskiej	V	20	1911	austriacki
			brak danych	25	1902	rosyjski
		W puszczy Białowieskiej	II	4	1906	rosyjski

1	2	3	4	5	6	7
		Obrona Króla	IV V	19 7	1911 1894	austriacki austriacki
		Powrót Jana Kazimierza	brak danych IV	25 13	1902 1906	rosyjski rosyjski
		Bitwa pod Warką	IV brak danych	7 25	1894 1902	austriacki rosyjski
Wycieczka do Aten	1887	Z podróży do Aten	IV	13	1906	rosyjski
		Z wycieczki do Aten	kl. wyż.	2	1895	austriacki
		Akropolis Na Akropolu	IV	11	1907	rosyjski
Pan Wołodyjowski	1887 -1888	Pojednani	IV	19	1911	austriacki
		Sąsiedzi - gawęda szlachecka	IV brak danych	7 25	1894 1902	austriacki rosyjski
		Bitwa z Turkami	IV	19	1911	austriacki
		Bitwa pod Chocimem	III	24	1912	austriacki
		Bitwa z Turkami u przeprawy przez Dniestr	brak danych	25	1902	rosyjski
Ta trzecia	1888	Przygoda w podróży	II	4	1906	rosyjski
		Przygoda w podróży	I	17	1890	austriacki
Sabałowa bajka	1889	Sabałowa legenda	IV	11	1907	rosyjski
		Sabałowa bajka	III III brak danych	6 24 16	1893 1912 1903	austriacki austriacki rosyjski
Listy z Afryki	1891 -1892	Z podróży do Afryki	IV	13	1906	rosyjski
		Piramidy i Sfinks	III IV II	21 11 18	1904 1907 1893	austriacki rosyjski austriacki
		Las pierwotny w południowej Afryce	II brak danych	18 25	1893 1902	austriacki rosyjski
		U ludożerców afrykańskich	II	9	1907	rosyjski

1	2	3	4	5	6	7
		Misja katolicka w Bagamoyo	IV brak danych	7 25	1894 1902	austriacki rosyjski
		Huragan w pustyni	II	23	1911	austriacki
Quo vadis	1895 -1896	Pochodzenie Nerona	II	4	1906	rosyjski
		Chrystus i św. Piotr	III	10	1907	rosyjski
Krzyżacy	1897 -1900	Polowanie na tura Polowanie na niedźwiedzia	II II	9 4	1907 1906	rosyjski rosyjski
		Jurand u Krzyżaków	II VIII	23 15	1911 1914	austriacki austriacki
		Pojedynek rycerski	III III	14 6	1906 1893	rosyjski austriacki
		Ślub rycerski	III	6	1893	austriacki
		Obraz bitwy pod Grunwaldem	I	22	1910	austriacki
Na Olimpie	1900	Na Olimpie	kl. wyż.	16	1903	rosyjski
Mowa przy odsłonięciu pomnika Juliusza Słowackiego	1899	Mowa polska	kl. wyż. III V	16 14 20	1903 1906 1911	rosyjski rosyjski austriacki
Dzwonnik		Dzwonnik	IV	19	1911	austriacki
Płomyk	1908	Płomyk	II	23	1911	austriacki
		Przyjazd do domu rodzicielskiego	I	17	1890	austriacki
Z felietonów Bez tytułu		Zima w Warszawie	IV	11	1907	rosyjski
W krainie złota	1880	Mniemane złoto	IV	11	1907	rosyjski

* 1) A. Bądzkiewicz, Wypisy polskie, część wyższa, t. 1, Warszawa 1882; 2) R. A. Bobin, Wypisy polskie dla klas wyższych szkół realnych i seminariów nauczycielskich, cz. 2, Lwów 1895; 3) C. Bogucka, C. Niewiadomska, Wypisy polskie na klasę I, Warszawa 1909; 4) C. Bogucka, C. Niewiadomska, Wypisy polskie na klasę II, Warszawa 1916; 5) C. Bogucka, C. Niewiadomska, Wypisy polskie na klasę III, Warszawa 1916; 6) J. Czubek, R. Zawiliński, Wypisy

polskie dla klas III szkół gimnazjalnych i realnych, Kraków 1904; 7) J. Czubek, R. Zawiliński, Wypisy polskie dla klas IV szkół średnich, Kraków 1906; 8) A. Dygasiński, Wypisy polskie, część średnia dla klas II i III, Warszawa 1906; 9) H. Galle, Wypisy polskie na klasę II, Warszawa 1916; 10) H. Galle, Wypisy polskie na klasę III, Warszawa 1929; 11) H. Galle, Wypisy polskie, część 4, Warszawa 1907; 12) Z. Kamiński, Wypisy polskie w zakresie klasy III i IV szkół średnich, Warszawa 1900; 13) F. Łagowski, Wypisy polskie na klasę IV szkół średnich, Warszawa 1906; 14) F. Łagowski, Wypisy polskie na klasę III szkół średnich, Warszawa 1906; 15) A. Mazanowski, Wypisy polskie na klasę VIII gimnazjalną, Kraków 1914; 16) W. Nowicki, Wypisy do nauki literatury polskiej w zakresie szkoły średniej, część 2, Warszawa 1905; 17) F. Próchnicki, J. Wójcik, Wypisy polskie dla klasy I szkół gimnazjalnych i realnych, Lwów 1908; 18) F. Próchnicki, J. Wójcik, Wypisy polskie dla klasy II szkół gimnazjalnych i realnych, Lwów 1905; 19) F. Próchnicki, K. Wojciechowski, Wypisy polskie dla szkół średnich, t. 4, Lwów 1911; 20) F. Próchnicki, K. Wojciechowski, Wypisy polskie dla szkół średnich, t. 5, Lwów 1911; 21) F. Próchnicki, B. Baranowski, Polska książka do czytania dla szkół wydziałowych żeńskich, t. 3, Lwów 1904. Wydanie stosowane do planu nauk z roku 1896; 22) M. Reiter, Czytania polskie na klasę I szkoły średniej, Lwów 1910; 23) M. Reiter, Czytania polskie na klasę II szkoły średniej, Lwów 1911; 24) M. Reiter, Czytania polskie na klasę III szkoły średniej, Lwów 1912; 25) N. Świerczkowski, Wypisy polskie, cz. 1 i 2, Warszawa 1902; 26) S. Tarnowski, F. Próchnicki, Wypisy polskie dla klas wyższych szkół gimnazjalnych, cz. 2, Lwów; 27) T. Wierzbowski, Wypisy polskie dla wyższych klas szkoły średniej, Warszawa 1888. Z wypisów, w których znalazły się fragmenty dzieł Henryka Sienkiewicza, w tabeli nie uwzględniono: I. Mo-
szyńska, Czytania polskie dla klasy II, Wilno 1913; S. Dembe, Łany ojczyste, cz. 1 i 2, Warszawa 1916.

Dla tak dobranej lektury kontekst biograficzny i historyczno-literacki stanowiły kompendia przedstawiające dzieje literatury polskiej²⁰. Ich cechą wspólną było to, że zapoznawały młodego czytelnika z treścią, problematyką i wymową ideową, a czasem także z walorami artystycznymi dzieł Henryka Sienkiewicza. Na ogół wiadomości o utworach łączono z informacjami biograficznymi²¹. W charakterystyce twórczości pisarza nie pomijano również tych dzieł, które znalazły się w lekturze (np. „Humoreski z teki Worszyły”, „Hania”, „Przez stepy”), dzięki czemu poszerzano wiedzę uczniów o dokonaniach literackich autora „Quo vadis”. Nie rezygnowano z ocen poszczególnych utworów czy też całego dotychczasowego dorobku Litwosa, przy czym zaznaczyć należy, że z reguły młodzież spotykała tu sądy pozytywne, na przykład w podręczniku Kazimierza Króla i Jana Nitowskiego czytamy: „We wszystkich utworach Sienkiewicza uderza nas przede wszystkim wysoce rozwinięty artyzm, doskonała znajomość najbardziej subtelnych objawów duszy ludzkiej, dzięki temu zajmuje on jako artysta i psycholog miejsce pierwszorzędne w szeregu głośniejszych pisarzy nie

²⁰ Informacje o życiu i twórczości Sienkiewicza podawały też niektóre tomy wypisów. Należały do nich Wypisy nr 2, 6, 7, 13, 14, 15, 26, 27.

²¹ Pomija zupełnie dane biograficzne H. Galle (Zarys dziejów literatury polskiej, Warszawa 1913).

tylko polskich, ale i europejskich, a utwory jego stanowią nową fazę w artystycznym rozwoju powieściopisarstwa"²².

Różniły się natomiast podręczniki historii literatury polskiej obszernością i dogłębnością uwag poświęconych wielkiemu twórcy²³. Niektóre z nich²⁴, zapewne z myślą o uczniach zdolnych i szczególnie literaturą polską zainteresowanych, podawały bibliografię recenzji i szkiców poświęconych Sienkiewiczowi. W ten sposób stworzono młodzieży szansę sięgnięcia do artykułów i studiów (np. I. Tretiaka, P. Chmielowskiego, S. Tarnowskiego, I. Nowińskiego, S. Kozłowskiego i innych), które mogły stanowić pomoc w interpretacji utworów poznawanych samodzielnie bądź służyć konfrontacji własnych poglądów z sądami krytyków i badaczy literatury. Natomiast mniej ambitną lekturą były tzw. bryki, podające genezę, tło historyczne i treść dzieła oraz charakterystykę ważniejszych postaci i ogólną ocenę całego utworu. Autorem takich „syntez” poświęconych powieściom historycznym Litwosa był Wiktor Doleżan²⁵. Mogli je wykorzystać jako pomoc w przygotowaniu się do odpowiedzi bądź przy opracowywaniu form pisemnych uczniowie mało zdolni lub leniwi, którzy poprzestawali na tej namiastce nie sięgając do dzieł genialnego pisarza.

Zagadnieniem interesującym wydaje się jednak nie tylko odpowiedź na pytanie, które utwory Sienkiewicza czytali uczniowie, ale także - jak nad nimi pracowali w domu i w szkole? Jeśli poprzestaniemy głównie na analizie uwag zawartych w programach czy zadań podanych w podręcznikach, okaże się, że informacje na ten temat są raczej skąpe. Sygnalizuje się bowiem jedynie, np.

²² K. Król, J. Nitowski, Podręcznik do nauki historii literatury polskiej, Warszawa 1900, s. 457.

²³ Właściwie tylko wzmianki o nim i jego dziełach znajdziemy w: W. Spasowicz, Dzieje literatury polskiej, przeł. z j. rosyjskiego A. G. Bem, Warszawa 1885; W. Koszutski, Krótki zarys dziejów literatury polskiej, Warszawa 1903; J. Błotnicki, Nauka i podział poezji oraz historia i literatura polska od najdawniejszych aż do współczesnych czasów [...] do użytku młodzieży, Gródek 1889; W. Doleżan, Krótki zarys dziejów literatury polskiej dla użytku uczniów i uczennic szkół średnich i seminariów nauczycielskich, Tarnów 1898. Znacznie wnikliwiej traktują zagadnienie inne podręczniki: A. Kurpiel, Podręcznik do dziejów literatury polskiej, Złoczów 1900; I. Nitowski, Zarys literatury polskiej, Warszawa 1906; K. Wojciechowski, Zwięzły podręcznik historii literatury polskiej. Lwów 1906.

²⁴ A. Kuliczkowski, Zarys dziejów literatury polskiej na podstawie najnowszych badań pracowników do szkolnego i podręcznego użytku, Lwów 1891; A. M. Mazanowscy, Podręcznik do dziejów literatury polskiej, Kraków br.r.wyd.

²⁵ Np. W. Doleżan, Henryk Sienkiewicz „Ogniem i mieczem”, Tarnów 1907.

„czytanie wzorów według wypisów”²⁶ lub „czytanie najważniejszych dzieł pisarzy XIX wieku w połączeniu z rozbiorem estetycznym i objaśnieniami literackimi”²⁷, „czytanie i rozbiór wzorowych utworów prozaicznych i poetycznych”²⁸ lub sprawozdanie z lektury domowej²⁹.

Nieco danych do rozwiązania problemu charakteru analizy dzieła literackiego w szkole pod koniec XIX wieku i na początku XX wieku dostarczają instrukcje dla nauczycieli języka polskiego oraz ich indywidualne zapiski. Wynika z nich, że celem nauki o literaturze było doprowadzenie ucznia do poznania danej epoki i zasług wybitnych pisarzy. przed młodzieżą stawiano zadanie czytania i zrozumienia tekstu literackiego. Powtarzanie cudzych sądów o nieznanym utworach uważano za szkodliwe, choć niestety w praktyce zdarzało się to nader często. Uczniom polecano też prowadzić dzienniki lektur³⁰. Ponadto starano się, wykorzystując materiał literacki, kształcić umiejętność analizy tekstu, przyzwyczajając uczniów do dociekań i samodzielnego myślenia. Środkiem do realizacji tych celów były również objaśnienia rzeczowe, stylistyczne i historycznoliterackie³¹.

Twórczość wielkich pisarzy stanowiła też niejednokrotnie językowy wzór do naśladowania i materiał dla różnego rodzaju ćwiczeń w mówieniu i pisaniu. Służyła także osiągnięciu zadań wychowawczych szkoły, pomagała w budzeniu wrażliwości na piękno słowa (deklamacja), rozwijaniu umysłu i serca, wyrabianiu woli i charakteru³². Próbowano uwzględniać i potrzeby indywidualne uczniów. „Oprócz (lektury domowej i szkolnej) - pisał Marian Reiter - ciekawym i chętniejszym uczniom polecać będzie nauczyciel do dobrowolnej lektury domowej takie dzieła, któreby im dopomogły czy to do wyrobienia sobie jaśniejszego o pewnym okresie wyobrażenia, czy do wniknięcia w ducha i stosunki owego czasu”³³. Tym ogólnym

²⁶ Sprawozdanie dyrekcji C.K. Gimnazjum w Pogórze za rok 1906.

²⁷ Sprawozdanie C.K. Wyższej Szkoły Realnej w Stryju za rok 1902.

²⁸ Program nauk udzielanych w Wyższym Zakładzie Wychowawczo-Naukowym Kamilli Poh we Lwowie, Lwów 1889.

²⁹ Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższej Szkoły Realnej w Żywcu za rok szkolny 1912/13.

³⁰ Sprawozdanie o materiale wykładu języka polskiego 1874/75 r. opracowane przez profesora Teofila Ziembę, Państwowe Archiwum w Krakowie, GLN 4.

³¹ Plan nauki języka polskiego w gimnazjach galicyjskich i instrukcja dla nauczycieli tego przedmiotu, Lwów 1905.

³² Plan nauki języka polskiego w gimnazjach galicyjskich i instrukcja dla nauczycieli tego przedmiotu. Przedruk z „Muzeum”. 1893.

³³ M. Reiter, Instrukcja dla nauczycieli języka polskiego, „Muzeum” 1905, s. 1078.

wskazówkom podporządkowany był w zasadzie i sposób omawiania dzieł Henryka Sienkiewicza w szkole średniej przed rokiem 1918. Dobór całych utworów i wybranych z nich fragmentów świadczy o tym, że przy ich pomocy zapoznawano z życiem w Polsce w dawnych wiekach i narodowym obyczajem (np. „Krzyżacy”, „Stary sługa”), rozszerzano wiedzę o innych krajach i kulturze antycznej (np. „Listy z Afryki”, „Na Olimpie”, „Quo vadis”), budzono i rozwijano wrażliwość na piękno ojczystej przyrody (np. „Sielanka”, „Z puszczy Białowieskiej”) czy malarskość literackiego opisu (np. „Quo vadis”) oraz kształtowano humanitarną postawę uczniów („Janko Muzykant”, „Szkice węglem”, „Jamioł”, „Orso”, „Sachem”).

Urzeczywistniano również cele najistotniejsze w ówczesnej sytuacji politycznej, tzn. ostrzegano młodzież przed wynaradawiającym działaniem zaborców („Z pamiętnika poznańskiego nauczyciela”, „Za chlebem”), wskazywano na bogactwo mowy polskiej, tej skarbnicy ducha narodowego, o której Sienkiewicz mówił: „I została ta mowa, niepożyta jak spiż, świetna i droga jak złoto, jedna z najwspanialszych na świecie, tak wspaniała, piękna i dźwięczna, że chyba tylko język dawnych Hellenów może się z nią porównać”³⁴. Przypominano więc o obowiązku obrony języka ojczystego, wskazywano wzory Polaków - bohaterów i patriotów (Wołodyjowski, Skrzetuski, Zdanoborski, Kmicic), by wyzwolić w młodzieży wolę czynu (Staś Tarkowski) i wiarę w możliwość odzyskania niepodległości („Legenda żeglarska”, „Trylogia”), w myśl zasady, że nie może zginąć społeczeństwo, które ma taką przeszłość („Krzyżacy”). Uwzględniona w programach i wypisach lektura miała też służyć realizacji celów wychowania moralno-religijnego, uczyć miłości chrześcijańskiej, honoru, osobistej godności („Niewola tatarska”, „Quo vadis”).

O tym, jak omawiano dzieła tego pisarza w szkole, jakie eksponowano treści, świadczą pytania zamieszczone pod tekstami w wypisach lub tematy ćwiczeń ustnych, pisemnych i maturalnych podawane w sprawozdaniach gimnazjów. W klasach niższych (I-IV) pracując nad tekstem literackim - nawiązywano do wiedzy i doświadczeń uczniów („Zdobycie pułkowej chorągwi”: „Czy tak się zdobywa nieprzyjacielskie chorągwie?” „Jakie znaczenie ma dla żołnierza chorągiew”); - wymagano od uczniów podania cech charakteryzujących postacie literackie („Puszczanie”: „jakie cechy charakteru można w nich zauważyć”); - polecano wyjaśniać znaczenie przenośni i przysłów („co znaczy wyrażenie tchórzem podszyty , strach ma wielkie oczy ”), gromadzić wyrazy bliskoznaczne, opracować plan tekstu, przygotować na jego podstawie jakiś opis („Puszczanie”: „zrób

³⁴ H. Sienkiewicz, Mowa przy odsłonięciu pomnika Juliusza Słowackiego w Miłosławiu w Poznańskim. Wygłoszona w 1899 roku [...] F. Łagowski, Wypisy polskie na klasę III, Warszawa 1906, s. 341.

rozkład"); żądano określenia, jaką formą wypowiedzi jest podany fragment („Step na wiosnę”: „czem jest ten ustęp: opisem, opowiadaniem czy rozprawką”)³⁵. Ponadto proponowano uczniom: wyrażanie własnej oceny, sądu, nadania tytułu czytanej urywkowi (... opis jeziora z „Sielanki”: „Nadaj tytuł opisowi”), sformułowanie jego głównej myśli, porównanie nastroju dwu fragmentów („Chrystus i Św. Piotr”: „Jaka myśl wyraża się w tej opowieści?”; „Chata gajowego”: „porównaj nastrój z opisami losu w „Panu Tadeuszu” i „Wietrze od morza”) oraz wykonanie ćwiczeń polegających na wybieraniu bądź podkreślaniu wyrazów gwarowych, staropolskich czy też nazywających barwy, dźwięki, ruch („Leśniczówka”: „Podkreśl wyrazy oznaczające barwy”; „Trzy głowy”: „Podkreśl wyrazy i wyrażenia oznaczające głosy, ciszę”)³⁶.

W klasach starszych wyimki z utworów Litwosa wykorzystywane bywają jako przykłady prozy, np. opisu („Wenecja”, „Polowanie na hipopotamy”), we „Wzorach opisów i rozpraw do ćwiczeń stylistycznych, logicznych i estetycznych” Romualda Sułowskiego (Warszawa 1907) czy też powieści i noweli („Bitwa z Turkami u przeprawy przez Dniestr”) we „Wzorach poezji i prozy” Franciszka Próchnickiego (Lwów 1906).

Tematy ćwiczeń ustnych bądź pisemnych, jakie otrzymują uczniowie tych klas, wymagają od nich znajomości reguł obowiązujących w takich formach wypowiedzi, jak:

- opis (opis ruin rzymskich na podstawie Sienkiewicza - kl. V, Gimnazjum w Kołomyi 1899/90),
- opis sytuacji (obrona Częstochowy - kl. V, Wyższa Szkoła Realna, Kraków 1910),
- opis porównawczy (puszcza i pustynia - kl. VI, Wyższa Szkoła Realna w Stryju 1902),
- streszczenie (krótka treść „Latarnika” - kl. V, Prywatna Żeńska Szkoła Średnia, Kraków 1904/5),
- charakterystyka postaci (Petroniusz, arbiter elegantiarum w „Quo vadis” - kl. VI, Wyższa Szkoła Realna w Tarnowie 1917/18),
- charakterystyka dynamiczna (przemiana psychologiczna Juranda ze Spychowa - kl. V, Żeńskie Prywatne Liceum i Gimnazjum Realne P.P.Urszulanek w Tarnowie 1913/14),

³⁵ Pytania zaczerpnięto z: C. Bogucka, C. Niewiadomska, Wypisy polskie na klasę II, Warszawa 1916; Wypisy polskie na klasę III, Warszawa 1916.

³⁶ Pytania wybrano z H. Galle, Wypisy polskie na klasę II szkół średnich, wyd. 15, Warszawa 1929; Wypisy polskie na klasę III, Warszawa 1929.

- charakterystyka porównawcza (Andrzej Kmicic i Jacek Soplica - kl. V, Wyższa Szkoła Realna w Krakowie 1908),

- charakterystyka środowiska (środowisko polskie XVII wieku na podstawie Sienkiewicza i autorów XVII wieku - kl. VI, Gimnazjum w Nowym Targu 1912/13),

- charakterystyka porównawcza motywów (w jaki sposób zostało oddane uczucie tęsknoty w „Srułu z Lubartowa” i w „Latarniku” - kl. V, Wyższe Gimnazjum w Samborze 1912/13),

- charakterystyka gatunku literackiego (charakterystyka rodzaju literackiego zwanego powieścią - kl. VII, Gimnazjum Tarnopolskie 1913),

- opowiadanie (opowiedzieć losy jednej z osób w „Panu Wołodyjowskim” Sienkiewicza - kl. V, Wyższa Szkoła Realna, Stanisławów 1912/13),

- rozprawka (wina i pokuta bohatera jako problem w poezji i powieści polskiej - Soplica, Kmicic, Mnich - kl. VIII, Gimnazjum Arcyksiężniczki Elżbiety w Samborze, 1914),

Członkowie kół literackich opracowywali ponadto różne referaty, np. „Sienkiewicz jako filozof” (Wyższe Gimnazjum w Samborze 1912/13), „Historyczna powieść w Polsce” (Prywatne Żeńskie Liceum i Gimnazjum Realne P.P.Urszulanek w Tarnowie). Wśród tematów, do których materiał czerpano z lektury utworów Sienkiewiczowskich, największą częstość wykazują wszelkie rodzaje charakterystyki i rozprawka, przy czym postacią najczęściej charakteryzowaną jest Andrzej Kmicic, a na następnych miejscach plasują się Jan Skrzetuski, Michał Wołodyjowski i Onufry Zagłoba oraz Longin Podbipięta, Bohun i Jeremi Wiśniowiecki. Podstawą największej liczby tematów ćwiczeń ustnych i pisemnych była „Trylogia”, następne miejsca zajęła nowela „Latarnik”, powieści „Quo vadis” i „Krzyżacy”.

Formułowane tematy odnosiły się do jednego lub kilku utworów („Moralność Rzymu za Nerona na podstawie »Quo vadis«” - kl. VII, Szkoła Realna w Krośnie 1902; „Która z postaci »Trylogii« Sienkiewicza jest najmilsza i dlaczego?” - kl. VI, Gimnazjum w Złoczowie 1912). Miewały charakter filozoficzno-psychologiczny („Charakter człowieka rozwija się w burzy w walce życia” - egzamin dojrzałości, Wyższe Gimnazjum w Samborze 1904), łączyły wiedzę historyczną i literacką („Bitwa pod Grunwaldem i jej znaczenie dziejowe” - kl. VIII, Wyższa Szkoła Realna w Stryju 1902; „Najazd szwedzki w historii a w »Potopie«” - kl. VI, Wyższa Szkoła Realna w Stanisławowie 1912/13). Wymagały znajomości utworów, do których w jakiś sposób nawiązywał Sienkiewicz („Pamiętnik Paska jako jeden ze środków historycznych do »Potopu«” - kl. V, Szkoła Realna w Krośnie 1908); „Na przełomie dwóch kultur w »Irydionie« i »Quo vadis«” - kl. VIII, II Gimnazjum w Nowym Sączu 1917). Żądały od ucznia myślenia analitycznego

i syntetycznego („Prus i Sienkiewicz - własne zapatrywania”; „Sienkiewicz w literaturze polskiej” - kl. VII, I Szkoła Realna Lwów 1907).

W wielu tematach nie wymienia się ani nazwiska autora „Trylogii”, ani tytułów jego utworów, ale wysunięty problem wskazuje, że dzieła te powinny zostać przez piszącego wykorzystane („Ojczyzna jako źródło natchnień w literaturze polskiej” - egzamin dojrzałości, V Gimnazjum Lwów 1912); „Co to znaczy Jeszcze Polska nie zginęła póki my żyjemy” - kl. VII, Prywatne Gimnazjum Żeńskie M. Strażyńskiej 1911/12).

Dobór i zakres lektury, podobnie jak i sformułowanie pewnych tematów, budziły już w czasach przez nas omawianych pewne wątpliwości pedagogów. Wskazywano na zbytnią ogólnikowość i nieprecyzyjność niektórych tematów, podkreślano, że listy lektur są zbyt długie i młodzież nie jest w stanie przeczytać wszystkich pozycji, zwracano uwagę, że są dzieła, których lektura w szkole jest przedwczesna, do nich np. Ignacy Stein³⁷ zaliczył Rodzinę Połanieckich.

A co o twórcy „Quo vadis” sądzili sami uczniowie? Dla jednych był on tak wielkim autorytetem, że już sam fakt, iż w czasie studiów był kolegą ich profesora wystarczył, by lekceważonego dotąd pedagoga zrehabilitować³⁸. Inni podkreślali, że za sprawą „Trylogii” dokonał się przełom w duszy młodzieży. Gustaw Woyzbun-Paszkiewicz pisał: „Na ostatek wspomnieć należy o ewolucji duchowej, jaka zaszła w moich szkolnych czasach w umysłach i sercach polskich. Czynu tego dokonał Sienkiewicz poprzez swoją świetną »Trylogię« [...]. Dzieła Sienkiewicza rozdarły mroki niewoli niczem błyskawica [...] podniosły na duchu wątpiących, skrzepiły w hartie i wytrwaniu”³⁹, a Stanisław Nowak wyznawał: „Pod wpływem Pana Tadeusza zabiło we mnie żywiej serce polskie. Reszty dokonało arcydzieło Sienkiewicza »Ogniem i mieczem«. Dzieł tych nikt nie narzucał. Lgnąłem do nich całym sercem. Na czytanie ich miałem zawsze czas”⁴⁰. I choć młodzież o poglądach socjalistycznych, skupiona wokół „Promienia”, uznając wielkość i mistrzostwo artystyczne Litwosa z ubolewaniem stwierdzała, że nie może ona stać się wzorem dla narodu, ponieważ głoszone przez niego idee nie są „zdolne pchnąć Polaków w nowym kierunku i wskazać nowych dróg”⁴¹, to jednak

³⁷ I. Stein, Lektura polska w szkołach średnich i seminariach nauczycielskich, Lwów 1917.

³⁸ Mowa o p. Wilkowskim. Zob. B. Winiański, Nad Pisą i Wisłą, Kraków 1965.

³⁹ G. Woyzbun-Paszkiewicz, Wspomnienia z lat szkolnych [w:] Pamiętnik Koła Sandomierza, Warszawa-Sandomierz 1936, s. 24.

⁴⁰ S. Nowak, Z moich wspomnień, Częstochowa 1933, cz. 1, s. 19.

⁴¹ O.S., Kilka uwag z powodu pobytu Sienkiewicza we Lwowie, „Promień” 1900, nr 6, s. 137.

za bardziej reprezentatywne należy uznać stanowisko przedstawicieli „teki”, wyrażone w jubileuszowym wierszu poświęconym wielkiemu twórcy:

W ciągu lat snułeś i w niemałym trudzie
 Z dziejowej przędzy nić nadziei jasną
 Dla pokrzepienia serc mdlejących w ludzie
 I ogień wzniecał skrzącą duszą własną
 W duszach zmęczonych [...]
 Kapłanem byłeś i strożą ogniska
 Co ukochaniem świeci się ojczyzny [...]
 Miłość ojczyzny siałeś w czas jesieni,
 Wierząc, że wiosną wszędzie wolność święta
 I że wolnością kraj się opromieni
 Wierz, tak się stanie. Walka rozpoczęta.⁴²

Bronisława Kulka

HENRYK SIENKIEWICZ IN SCHOOL PROGRAMMES AND SCHOOL LITERATURE
 FOR SECONDARY SCHOOLS IN POLAND BEFORE 1918

Summary

The political situation in Poland was very difficult after the January Revolt (1863) and it was the reason that the nation was in need to have a writer who would lead their souls, who would point out the ideas, the ways of living after the time of the romantic writers.

Henryk Sienkiewicz was the writer who fulfilled the nation expectations because of the art and ideas of his Works. He became very popular very soon and the readers liked him very much. It was the reason why his Works were found on the list of the school literature very soon after their first publishing. Most often his Works were the subjects of the literary analysis in Galicia, his Works were also discussed on territories annexed by Russia (mostly in private schools) and on territories annexed by Prussia (in self-learning groups).

Before 1918 there were 26 Works of Henryk Sienkiewicz on the list of recommended titles for schools and next 10 were partly published in the Polish Language School Book.

⁴² Henrykowi Sienkiewiczowi w XXV-lecie literackiej pracy, „Teki” 1900, nr 12.

His works were the subjects of pupils compositions and pass exams, fragments of them were used as examples of the different declarations written in a really beautiful polish literal language but first of all his Works educated the young people in the patriotic spirit.

In existing diaries of pupils we can find out that the role of Sienkiewicz's Works war very important in their lifes.